

Огњен Б. Вујовић

Правни факултет, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

АСИМИЛАЦИЈА И ПРАВО ГРАЂАНСТВА Проширење породице и проширење римске политичке заједнице као два нераздвојна и комплементарна процеса

Сажетак

Предмет истраживања овог чланка је правна регулатива античког Рима која се тиче ослобађања робова и, посебно, додељивања римског права грађанства тим људима. Реч је о ослобођењу роба од стране приватног лица, његовог власника. Чини се да је корисно видети како је проблему асимилације такве стране радне снаге приступала једна далека империја. Тај свој рецепт је успешно примењивала и дограђивала вековима. Може се закључити да су Римљане ослобођеници занимали само као марљиви и вешти радници и верни принцепсови војници, а никако као неко ко треба да се активно бави политиком. Што се самог проблема асимилације тиче, он је једним делом решаван тамо где заправо и почиње, у римској породици и преко римске породице. Зато тај начин има специфичну тежину. Такав роб је прво морао да се докаже шефу породице да би га друштво прихватило као слободног римског грађанина. Дакле, никакви алтруистички разлози нису утицали да се бившем робу додељује римско право грађанства. То је чињено зарад патронових и интереса римске политичке заједнице.

До ових закључака се дошло анализом одговарајућих извора уз помоћ историјског, правног, лингвистичког и социолошког метода.

Кључне речи: *libertini*, римско право грађанства, асимилација, римска породица, *lex Aelia Sentia*.

1. УВОД

У Јустинијановом налогу Трибонијану да изради Дигеста, између осталог, стоји:... *quasi quodam muro vallatum nihil extra se habeat*¹⁾ – као некакав зид, ништа ван не постоји.²⁾ Конституција има у виду правна правила која треба средити и ван којих очигледно нема признатог начина живљења. Изгледа да људи тешко могу да дефинишу цивилизацију без зидова. Ван њих је бесмислена дивљина.

Где се налазе ограде? Аналогно Гајевој подели ствари, могло би се рећи да постоје ограде које је могуће и оне које није могуће дотаћи.³⁾ Оне које није могуће физички дотаћи, а које су ипак врло живе (могло би се рећи да су моћније од физичких препрека) огледају се у статусно - правним односима. Природно је да људи желе да прескоче ограду и да се нађу с ове стране зида. Тако је било и у античком Риму. Многи су желели да се докопају статуса римског грађанина. Неки су у томе успевали. Неки су и након добијања таквог статуса остајали чврсто привезани за онога ко им је то омогућио. Тако је бивало са ослобођеницима. Треба се подсетити како Гај каже да оно око чега се све право о личностима дели је да су сви људи или слободни, или робови.⁴⁾ Поново, слободни људи су или слободно рођени или ослобођеници (*libertini*).⁵⁾ Постоје три

1) Cod. Iust. 1. 17. 1. 5. Институције и Дигеста навођени према Кригеровој и Момзеновој редакцији, *Corpus Iuris Civilis, volumen primum, Institutiones*, recognovit Paulus Krueger, *Digesta*, recognovit Theodorus Mommsen, Berolini, Weidmannos, 1889, доступно и на следећој интернет адреси: <https://archive.org/stream/corpusjuriscivil01krueuoft#page/n5/mode/2up>.

2) „... tako kao da je ograđeno zidom van kog nema ničega“, *Justinijanova Digesta, prva knjiga*, preveo Antun Malenica, *Službeni glasnik*, Beograd, 2003, стр. 7.

3) Мисли се на поделу на телесне и бестелесне ствари коју је Гај изложио у G. 2 13. и G. 2. 14.

4) G. 1. 9.

5) G. 1. 10.

врсте ослобођеника: они су или римски грађани, или Латини, или дедитицији.⁶⁾

Ослобођење роба је био један од начина на који се повећавао број римских грађана. Оно не значи да за роба више нема неких од сурових зидова. Однос према бившем господару је до краја његовог живота остајао оптерећен захвалношћу која је била и правно дефинисана кроз институцију патроната.

Ослобођеници су, каже Вак, били део економски најактивније и најиновативније предузетничке класе.⁷⁾

Данас смо сведоци појаве да развијене земље Запада увозе радну снагу са сиромашног Истока. Уз то се суочавају са размерама тзв. мигрантске кризе која отвара бројне проблеме. Најосновнији је да ли је могуће асимиловати толики број миграната који долазе из култура које се битно разликују од култура земаља прихвата.⁸⁾ Многе плаше могући екстремизми.

У таквој ситуацији се чини занимљивим видети како је проблем асимилације стране радне снаге решавала једна давна империја. Реч је о античком Риму.

6) G. 1. 12.

7) Andreas Wacke, „Freedom of Contract and Restraint of Trade Clauses in Roman and Modern Law“, *Law and History Review*, Vol. 11, No. 1 (Spring, 1993), стр. 8.

8) Изгледа као да је, на западу, владајући поглед на свет озбиљно уздрман. Он се огледа у следећем: „...са становишта упражњавања политичке моћи проповедало се, колико надмено толико охолно, да западни свет, који је већ зачео победу над својим источним ривалом, заправо има бесконачну перспективу развоја. Тако су неки идеолози и теоретичари западног тријумфа, попут Фукујаме – применом неохегелијанских схема тврдили да је најзад пронађен коначан, што је значило и идеалан модел устројства капитализма као најбољег поретка. Историја је, наводно, доспела до свог краја, па се идеално може још само обнављати и постепено усавршавати. Остало је, дакле, још само одржавање правог курса кроз обнављање, својеврсно кружење око идеалне осе у циклizmu најзад пронађеног најбољег поретка“, Милош Кнежевић, *Неизвесни прелазак – демократија и транзиција*, Институт за политичке студије, Београд 2012, стр. 97. Нема те врло моћне империје која није робовала том утиску. Тако је и Јустинијан у свом налогу за изразу *Дигеста* изнео следеће: „...i da najveću hvalu uputimo najvišem božanstvu, koje nas je umilostivilo i da ratove srećno vodimo i da postignemo čistast mir i da damo najbolje zakone, ne samo našem, nego i svakom dobu, kako nailazećem, tako i onom kasnijem“, *Justinijanov Digesta, prva knjiga*, превео Antun Malenica, стр. 31. „... et quasi ab initio scriptum, quod a vobis electum et ibi positum fuerit, et nemo ex comparatione veteris voluminis quasi vitiosam scripturam arguere audeat ... – као да је извorno napisano, kako se niko ne bi usudio da na osnovu upoređivanja stare sveske dokazuje pogrešnost zapisanog“, Исто, стр. 8-9. Дакле, јасно је да се не дозвољава да било какав стари ауторитет може укинути савремени царски ауторитет. Крај историје – „идеално се може само обнављати и постепено усавршавати“, како то подвлачи Кнежевић. Очигледно је да је Фукујамина теорија само израз старих апсолутистичких империјалних тежњи. „... saglasno spisima Salvija Julijana, koji je pokazao da sve zajednice građana treba da slede običaje Rima, koji je glavni grad sveg zemaljskog sveta, a ne da on sam (prihvata običaje) drugih zajednica građana“, Исто, 11.

Патер фамилијас је, јасно је из Закона дванаест таблица још у време његовог доношења, а вероватно и пре тога, могао да ослобађа робове и да их тиме уводи у круг римских грађана. Судаћи по преживелим изворима, у том погледу његова воља није трпела нека дефинисана правна ограничења. Она су уведена касније.

2. ИЗГРАЂИВАЊЕ МЕНТАЛИТЕТА ЛОЈАЛНОСТИ

Снажно обележје римског друштва представља институција оца породице. Она је константа током целе римске историје. Маркар је тако када се имају у виду правне норме, а познато је да су у Риму оне биле чврст ослонац традицији. Колико је та установа била политички значајна види се по томе што ју је Август преузео као модел за успостављање и легитимисање своје апсолутне власти.⁹⁾ То су наставили сви императори. Чак је и проширивање круга римских грађана делом било везано за функционисање римске породице. Овде се има у виду механизам ослобађања робова. Ослобођени роб који је добијао и статус римског грађанина је преко свога патрона и његове деце трајно и чврсто везан за једну римску породицу и, преко ње, за римску државу. Улпијан преноси да су ослобођеник и син дужни да личност оца и патрона увек часном и светом виде (... *semper honesta et sancta persona* ...).¹⁰⁾ Незахвални ослобођеник је поново постајао роб свога патрона, слично као што је назахвални еманциповани син поново потпадао под власт свога оца.¹¹⁾ С друге стране, нема речи о некаквој обавези патрона да личност свога ослобођеника посматра као свету. Познато је да је Законом дванаест таблица било предвиђено: нека буде проклет (*sacer esto*) патрон који клијенту учини превару.¹²⁾ У сваком случају, из овога се не може закључити да је патрон имао обавезу да личност клијента увек посматра као светињу. Једино се подразумевало да не треба да га превари. Иначе је било забрањено пре-

9) Он се представио као један увећани патерфамилијас једне увећане породице у виду римске политичке заједнице. Више вид. Огњен Вујовић, „Император као отац политичке заједнице, контролом паганских ритуала и њиховим наметањом против хришћанства“, *Црквене студије*, Центар за црквене студије Ниш, 14/2017, стр.233-245

10) D. 37. 15. 9.

11) О томе вид. Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Transactions of the American Philosophical Society, New Series*, Vol. 43, No. 2 (1953), 501.

12) Tab. VIII 21. О клијентима више вид. Žika Bujuklić, *Forum Romanum, rimska država, pravo, religija i mitovi*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2012, стр. 221.

варити било кога, а не само свог клијента. Поред тога, уколико су се плебејац или неки странац добровољно стављали под заштиту утицајне особе, то се називало *ius applicationis*.¹³⁾ Заиста би било неморално изиграти поверење такве особе, па је и цитирана одредба Закона дванаест таблица разумљива. Остаје нејасно да ли је на основу ове религијске санкције, или уз њу, следила и нека друга, делотворнија правна санкција. У сваком случају, мора да је оваква осуда друштва играла неку улогу, макар моралне природе. Мада, када код се прибегава клетвама то представља својеврсни израз немоћи да се односи реше на неки ефикаснији начин.

Не може сваки роб бити ослобођен. Поред тога, не добија ни сваки ослобођени роб римско право грађанства.¹⁴⁾ Оно што је у свему томе врло битно је да такав ослобођеник добија и патрона (ослободиоца) и обавезу да се у друштву легитимише патронимим именом.¹⁵⁾ Ономе ко добије римско грађанство се отварају бројне могућности за бављење правним пословима у Риму и целом царству. То је велика привилегија коју је до краја живота дужан своје патрону. Тим путем су ови стицали значајну категорију послушника. На тај начин је растао њихов утицај, па што не рећи, на тај начин су расле и њихова економска и политичка моћ.

Купс (*Koops*) каже како је додељивање римског грађанства, већ пре Каракалиног едикта, раздвојило то грађанство од етничких и географских критеријума и претворило га у средство за интеграцију.¹⁶⁾

13) О томе вид. Adolf Berger, „Encyclopedic Dictionary of Roman Law“, нав. дело, стр. 526. „The individual, a plebeian or a stranger (*peregrinus*), thus became a *clinet..* of the patron“, Исто. Бергер наводи како је клијентелистички однос био наследив. У наранијем периоду то су били људи који су мигрирали у Рим и стављали се под заштиту патрицијских продица, Исто, стр. 391. О ослобођеницима вид. Исто, стр. 564.

14) „Тежећи, кроз обимно и врло сложено породично законодавство, подизању брачног наталитета у вишим слојевима грађана, Август је сматрао, и то редовно наглашавао, да су само Римљани «по крви и пореклу» били достојни владавине Римом...“, Мила Јовановић, „Ослобођеници (*libertini*) у доба Октавијана Августа“, Зборник радова Правног факултета у Нишу, XLVI/2005, стр. 139. Август је „веома шкрто давао римско грађанство и ограничио ослобађање робова...“, Исто.

15) Тако је у трећем веку било много Аурелија, наводи Грабс јер су они који су постали грађани по Каракалином едикту из 212. године преузели његово име, Judith Evans Grubbs, „Between Slavery and Freedom: Disputes over Status and the Codex Justinianus“, *Roman Legal Tradition* 9/2013, стр. 54, фн. 99. Грабс напомиње како су робови који су ослобођени вољом господара називани *liberti orcini*, Исто, стр. 69, фн. 149

16) Egbert Koops, „Second-Rate Citizens: Junian Latins and the *Constitutio Antoniniana*“, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 19/2012, стр. 226.

Испада да је апстрактност ове формално-правне категорије била оно што треба да јој да некакав чисто технички карактер који је самим тим у стању да пацификује етничке различитости. Јер, „...у неутрализованој ... политици, у којој се реторички бришу супротности и противречности, нема ни сукоба ни непријатеља“.¹⁷⁾ Рекло би се да је, по Цицерону, Цезар, у оквиру саме римске заједнице грађана, настојао да постигне сличан циљ „реторичким брисањем супротности и противречности“. Наиме, Цицерон у свом говору за Лигарија (*Pro Ligario*) приликом обраћања Цезару, каже: „Često smo, naime, slušali kada si govorio da smo mi smatrali protivnicima sve one koji nisu bili sa nama, a ti si držao za svoje prijatelje sve one koji nisu bili protiv tebe.“¹⁸⁾ „Nadam se da i ti, koji nemaš običaj da zaboravljaš ništa izuzev nepravde ...“¹⁹⁾ Овим другим примером, међутим, Цицерон, као добар говорник који треба да побуди одговарајуће емоције, уводи једну ван политичку и ван правну категорију, правду. Позивање на ову претходну категорију може да потакне на моменталну акцију, јер је она апсолутне природе. То никако не одговара релативизацији вредности и неутрализацији политике. Да би политика била неутрална, она мора бити „очишћена“ од тих апсолутних категорија које омогућавају њену критику. Да би политика била неутрална њена обала и њено корито морају бити озидани како би се спречили растакајући утицаји живота.²⁰⁾ Како би била неутрална, политика мора ићи против самог живота. Због тога је, једна таква политика, у суштини неодржива.²¹⁾

Имајући то у виду поставља се питање да ли је римска интеграција путем додељивања права грађанства бившим робовима од

17) Милош Кнежевић, Неизвесни прелазак – демократија и транзиција, нав.дело, стр. 56-57.

18) Marko Tulije Ciceron, *Besede, uvod, prevod i beleške* mr Boris Pendelj, Mono & Manana, Beograd, 2004, стр. 124.

19) Исто, стр. 125.

20) „Идеолошка тумачења политичког лишавају објект пропитивања и разумевања оних освешћених противречности које исходе из стварних супротности у свету живота“, Милош Кнежевић, Неизвесни прелазак – демократија и транзиција, нав.дело, стр. 32. Више вид. Исто, стр. 33.

21) „Naredujemo, takođe, da naša zbirka, koja se putem vas sastavlja uz božiju pomoć, nosi ime Digetsa ili Pandekta i da se ubuduće ne koriste komentari ni jednog poznavaoца prava koji bi je obogaćivali, da se suvišnim rečima ne bi narušila sažetost gore pomenutog zbornika“, *Justinijanova Digesta, prva knjiga*, preveo Antun Malenica, нав.дело, стр. 11. Из цитираног је очигледна тежња Јустинијанове комисије да се избегну правни спорови. Избегавају се сувишне речи (*et verbositate sua supri dicti codicis compendium confundere*) – *verbositate* (превише речи), како не би настала збрка (*compendium confundere*) („verbosus – pun reči, opširan“, *Srpsko latinski i latinsko srpski rečnik*, приређивач Alba Avis, JRI, Zemun, 2001, стр. 961).

стране њиховог власника, као приватног лица, била одржива? Њена дуга примена сведочи да јесте била одржива. Али, не зато што је била неутралне природе (или, што се заснивала на раздвајању грађанства од етничких критеријума како то каже Купс), већ зато што се спроводила преко римске породице. Такав начин поседује специфичну тежину. Римско право грађанства зато није само једна апстрактна, објективна категорија. Оно је и дубоко субјективна појава. То, поред наведеног, на својеврстан начин потврђују чак и поједина наизглед обична техничка решења. Тако Гај извештава да је по закону Елија Сенција било предвиђено да манумисије учињене ради преваре поверилаца (*ut creditorum fraudandorum*) не доводе до ослобађања и да се то исто односи и на перегрине.²²⁾ Слично томе и роб који је у случају који се тиче смртне казне ослобођен од стране господара ради срећног исхода, иако је ослобођен, не постаје слободан.²³⁾ Све то значи да је требало бити лојалан не само породици, већ и римском друштву у најширем смислу те речи. Дакле, ослобођење је морало бити извршено уз чисте намере и не на штету трећих лица да би уопште могло да производи последице. Слично томе као што крађа и превара никада нису могле да доведу до тога да се постане власник ствари,²⁴⁾ ни превара и крађа слободе не могу да доведу до њеног стицања. Све то говори да иако је у значајној мери било ствар породичних односа и интереса патрона, ослобођење из ропства је уствари била и тачка на којој су се на врло близак начин сусретале римска породица и римска политичка заједница. Оно је зато морало бити транспарентно. Интеграција се, да би била пуна, не може ограничити само на економске предности. Она је шири, и културолошки феномен, који подразумева и лојалност свим кључним институцијама једног друштва.

Римско грађанство, подвлачи Купс, нуди статус и могућност улаза у мреже патроната. Оно је предуслов војне каријере и предуслов за обављање свих виших управних служби.²⁵⁾ Преклапајући идентитети и двојно држављанство су у Принципату постали нор-

22) G. 1. 47.

23) D. 1. 5. 13.

24) По чувеној Павловој дефиницији крађа се састојала из објективног и субјективног елемента: неовлашено долажење у додир са неком стварју уз намеру да се стекне корист, D. 47. 2. 1. 3. Ту је малтене изједначена крађа са преваром као поступци који су забрањени по природном праву

25) Egbert Koops, "Second-Rate Citizens: Junian Latins and the *Constitutio Antoniniana*", нав. дело, стр. 226.

мално стање ствари, каже Купс.²⁶⁾ То је у снажном контрасту са стањем у касној Републици где се римско грађанство сматрало неспојивим са оним које припада некој другој заједници.²⁷⁾

Оно што је одликовало додељивања права грађанства пре чувеног Каракалиног едикта је чињеница да је оно следовало као награда за доказану лојалност. Том логиком се руководио и сам тај едикт. Позната је чињеница да су њиме изузети перегрини дедитицији.²⁸⁾ Много пре овог едикта тзв. закон Елија Сенција²⁹⁾ је предвидео да врло непослушни робови (које су господари кажњавали везивањем, на које је стављен жиг...), које би господари ослободили, не могу постати ни римски грађани, ни Латини, већ искључиво перегрини дедитицији.³⁰⁾ Дакле, ни Каракалин едикт није одступио од разлога такве политике, као што њиме уопште није ни укинута ропство, па ни поступак ослобађања робова. Колико су перегрини дедитицији били приковани за свој незахвалан положај сведочи и то што женска особа тога статуса коју је Римљанин, не знајући за ту чињеницу, оженио, не може постати римска грађанка. У том случају, њихов син постаје римски грађанин и под влашћу је свога оца.³¹⁾ Дакле, син има породицу, породицу свога оца под чијом је влашћу, а његова мајка остаје у статусу у коме је и била. С обзиром да ови перегрини нису смели да буду у Риму, а ни сто миља од града Рима,³²⁾ то значи да је, ако се радило о породици која је живела у Риму, мајка морала да буде и физички раздвојена од свог детета. Не само то, него је поменути закон Елија Сенција било предвиђено да ако би перегрини дедитицији супротно урадили и појавили се у Риму и поменутом подручју, да би они и њихова имовина били јавно продати. Том приликом не могу ни робовати у оквиру

26) Исто, 226.

27) Исто, 226-227.

28) То су, иначе, припадници заједница које су пружиле оружани отпор римском народу, па су се тек након победе предали, како каже Гај, G. 1. 14.

29) О овом закону и другим законима који су регулисали материју ослобађања робова вид. Мила Јовановић, „Ослобођеници (*libertini*) у доба Октавијана Августа“, нав.дело, стр. 141-143. О Јунијевом закону (*lex Iunia*) вид. Исто, стр. 145.

30) G. 1. 13. и G. 1. 15. Зато се у литератури каже да су то перегрини дедитицији по закону Елија Сенција, вид. Adolf Berger, „Encyclopedic Dictionary of Roman Law“, нав.дело, стр. 427. Машкин сматра да је могуће „да је тај појам у том смислу и употребљен у Каракалином едикту“, Н. А. Машкин, *Историја старог Рима*, седмо издање, Научна књига, Београд, 1991, стр. 468. Машкин мисли и на ону прву категорију дедитиција, вид. фн. 28.

31) G. 1. 67.

32) G. 1. 27.

назначених граница, нити могу бити предмет манумисије. Они су од тада робови римског народа.³³⁾

Из цитираних Гајевих параграфа је јасно да је било господара који су били спремни да опросте и велике преступе својих робова. Очигледно да је законодавац сматрао да је потребно да својом интервенцијом очува циљ установе ослобођења и додељивања римског права грађанства. Не мора да значи да су одступања од тог циља узела маха. Може да буде да је закон донет превентивно како не би узела маха. Све у свему, једино се онај роб који је био веран и без срамоте, након манумисије може назвати или римским грађанином, или Латиним.³⁴⁾ Да би ослобођењем из ропства неко постао римски грађанин захтевало се да има више од тридесет година, да је био у квиритској својини, и да је манумисија извршена по праву и по закону.³⁵⁾ По закону Елија Сенција, роб који је имао мање од тридесет година никако другачије не може постати римски грађанин него једино ако то одобри неко посебно веће (Гај говори о некаквом *consilium*).³⁶⁾

Очигледно је да се по редовном току ствари сматрало да је тек уласком у зрелије доба живота једног роба превален довољан период за доказивање лојалности. Млађи од тридесет година може бити ослобођен ако са ослободиоцем стоји у посебно блиском односу. У том смислу Гај излаже која се лица ослобађају пред поменутиим већем. Реч је о сину, ћерки, брату или сестри који нису рођени у законитом браку (*fratrem sororemve naturalem*), ученику, учитељу (*paedagogum*), робу који треба да постане прокуратор, робињи која треба да закључи брак.³⁷⁾ Такође, дозвољено је да патрон који не може да плаћа, тестаментом ослободи и одреди за наследника једно тако млађе лице.³⁸⁾ Изгледа да су Римљани сматрали да, пошто је реч о односима обележеним нарочитим поверењем и емотивним везама, у тим случајевима неко објективан треба да процени оправ-

33) G. I. 27. Постоји мишљење како је Август законима настојао да ограничи број ослобођених робова (нарочито тестаментарним путем), јер је овај процес узео маха, нарушавајући производну и друштвену структуру, Мила Јовановић, „Ослобођеници (*libertini*) у доба Октавијана Августа“, нав.дело, стр. 146.

34) G. I. 16.

35) G. I. 17.

36) G. I. 18.

37) G. I. 19.

38) G. I. 21.

даност раније манумисије. Такође, интерес поверилаца налаже да презадужени оставилац добије каквог таквог наследника.

Улазак у круг римских грађана преко породице није значио да то мора да буде искључиво уз сагласност патер фамилијаса. Тако и ослобођеник са статусом Латина (који има мање од тридесет година) може ући у тај круг преко супруге (*uxor*) која је римска грађанка. Услов је био да син из њиховог брака напуни годину дана. Тада одлазе код претора, или у провинцији, пред заповедника провинције, и након доказивања да су испуњени потребни услови по закону Елија Сенција, онај пред којим се ствар доказује јавно проглашава да су припадници породице римски грађани. Такав ослобођеник може ући у круг римских грађана и ако се ожени женом која је Латин (*Latinas coloniaris*), или која је истог статуса у коме је и он, ако син из њиховог брака напуни годину дана.³⁹⁾ То исто важи и када је реч о ћерки од годину дана.⁴⁰⁾ Дакле, обавезни услови су брак и дете рођено у браку које је напунило годину дана. Очигледно је да је требало створити услове за постојање стабилних и интегрисаних римских породица у интересу римске културе и потомства.⁴¹⁾ На основу ових извора се може закључити да се римско право грађанства користило и за стабилно превазилажење воље манумисора и етничких разлика.

У Риму су и за вршење права господара да ослободи роба захтевани извесни услови. Гај напомиње да не може било ко својом вољом да ослобађа.⁴²⁾ Већ је поменуто да не производи дејства када се ради преваре поверилаца или преваре патрона изврши манумисија, јер закон Елија Сенција то не допушта.⁴³⁾ Исто тако, то не допушта ни перрегринама.⁴⁴⁾ По том закону власник који има мање од двадесет година старости не може другачије извршити ослобађање, него након што пред конзилијумом (*consilium*) докаже

39) G. 1. 29.

40) G. 1. 32a.

41) Постоје другачији ставови: „... Август је тежио да што више ограничи ослобађање робова и да дистанцира олобођенике од виших слојева грађана, како не би, као недостојни странци, били укључени у римско грађанство“, Мила Јовановић, „Ослобођеници (*libertini*) у доба Октавијана Августа“, нав. дело, стр. 139. „Из ових и још неких података не треба закључити ... да је Август апсолутно био против манумисија робова и да је тежио да их потпуно спречи. То не би било корисно за државу...“, Исто, стр. 140.

42) G. 1. 36.

43) G. 1. 37.

44) G. 1. 47. Друге норме овог закона се на перрегрине не односе, на истом месту каже Гај.

правни основ.⁴⁵⁾ Правни основ за ослобођење је ако ослободи оца, или мајку, или учитеља, или усвојеног брата.⁴⁶⁾

Да је та веза између патрона и ослобођеника била личне природе на својеврстан начин сведочи податак да је патрон који је ослободио роба још за живота, или тестаментом, могао по својој вољи, својој одређеној деци, да уступи патронат над ослобођеницима.⁴⁷⁾ Иначе је сваки ослобођеник био дужан да се до краја живота са дужном и једнаком пажњом односи и према патрону и према његовој деци.

Ове интервенције законодавца у процес ослобађања робова сведоче да је то била врло раширена пракса која је по целокупно друштво могла да произведе и многе нежељене ефекте. Очигледно је да је власт због тога била приморана да врши поменуте корекције. Исто тако је очигледно да њихов циљ није био да у значајној мери ограниче манумисије, већ само да се не одступи од потребе да се имају грађани којима се може веровати. Такође, све то сведочи да је робовска радна снага била све бројнија. Отуда и не чуди све веће незадовољство у провинцијама. Међу незадовољнима је било оних који су прижељкивали слом империје.⁴⁸⁾

Одличан пример како се сврха институције ослобађања робова налазила у награђивању и изграђивању менталитета лојалности пружа Цицеронов говор за Милона. Овај је био оптужен за убиство Клодија. Тај акт су извршили Милонови робови. „XXII 58. Овде присутни Марко Катон, човек од принципа и одважне речи, казао је на једном бурном скупу, који се ипак утишао пред његовим ауторитетом, да су робови који су заштитили живот свога господара тиме заслужили не само слободу, већ и сваку другу награду“.⁴⁹⁾ Цицерон оптужује Клодија да је припремио законски предлог којим би ослободио државне робове (тачније робове римског народа)

45) G. 1. 38.

46) G. 1. 39.

47) D. 38. 4. 1. пр.

48) „Пророчанство о паду Рима односило се и на изнуђивање које је власт вршила и на ... одвлачење радне снаге у Италију трговином робљем: „Богатство које је Рим узео од покорене Азије, Азија ће троструко повратити од Рима, који ће платити пуну цену свог дрског поноса. И за сваког нашег човека који ради на земљи Италика, двадесет Италика ће радити у Азији као најбеднији робови (*Oracula Sibyllina* 3. 350 и даље)““, *Оксфордска историја римског света*, Clío, Београд, 1999, стр. 197.

49) Цицерон, *Беседа за Милона*, приредио и превео Војин Недељковић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад, 1998, стр. 195. О ослобађању робова како би се избегло њихово сведочење вид. Исто, 193. фн. 129.

како би они постали његови ослобођеници, а он њихов патрон.⁵⁰⁾ Ово је потврда већ изнетом закључак да су либертини служили патрону за повећање његовог друштвеног утицаја.

Основни начин стицања римског грађанства је, истиче Купс, био кроз службу у помоћним јединицама римске армије. Ветерани би добијали то право након завршетка своје службе.⁵¹⁾ Опет награда за лојалност. Сви могу да буду римски грађани само треба да се докажу дугогодишњом верном службом, или римској политичкој заједници, или римској породици. Што се овог другог случаја тиче, законом Елија Сенција је било предвиђено да су они који су имали мање од тридесет година, након ослобођења, добијали статус Латина.⁵²⁾ Могли су постати римски грађани након што су у Риму, међу стражарима, шест година били у војсци (*si Romae inter vigiles sex annis militaverint*). Касније је неком сенатском одлуком додељивано римско грађанство након навршене три године у војсци.⁵³⁾ Дакле, ако му породица којој је служио није омогућила римско грађанство, могао га је зарадити након службе принцепсу.

... *ut liberi patris condicionem sequantur* (деца, очеве услове (положај) прате).⁵⁴⁾ Ветерани након војне службе (*post missionem*) конституцијом принцепса добијају право на брак (*conubium*) са Латинком или перегринком. Они који се зачну у таквом браку постају римски грађани и под очинском су влашћу.⁵⁵⁾ Без пуноважног брака нема ни пуноправног потомства и за ту врсту дозволе је опет надлежан император као један увећани патер фамилијас римске политичке заједнице.

Иначе, онај ко се роди у вези лица које има римско грађанство и лица које је перегрин (веза која није конубијум) је перегрин, по Миницијевом закону (*lex Minicia*).⁵⁶⁾ Они између којих нема конубијума тако пролазе.⁵⁷⁾ Када се грађанин Рима налази у конубијуму са перегринком, њихова деца су римски грађани и под

50) Вид. Исто, стр. 228-229. „... Клодије планирао да ослободи робове које је Катон довукао са Кипра, чиме би они стекли његово име“, Исто, стр. 228. фн. 205.

51) Egbert Koops, “Second-Rate Citizens: Junian Latins and the *Constitutio Antoniniana*”, нав. дело, стр. 227.

52) Вид. G. 1. 28.

53) G. 1. 32b.

54) G. 1. 56.

55) G. 1. 57.

56) G. 1. 78.

57) G. 1. 76.

влашћу су оца.⁵⁸⁾ Када је законити брак начињен, деца оца следе (*Cum legitimae nuptiae factae sint, patrem liberi sequuntur*), ако је пак просто настао, мајку следе (*vulgo quaesitus matrem sequitur*).⁵⁹⁾ Јасно је да се у пуноправно римско друштво улазило само преко законитог брака и законите породице. Извесност као претпоставка лојалности.

Није само војна служба отварала могућност добијања римског грађанства. Тако су право да живе као Квирити стицали Латини који саграде морски брод у који може да се увари не мање од десет хиљада модела жита. Таквим бродом је требало да шест година довозе жито у Рим.⁶⁰⁾ Рим је налазио интереса и да богатим Латинима, који одлуче да добар део свог капитала уложе у имовину у граду, додели право грађанства.⁶¹⁾

Што се самих императорових ослобођеника тиче треба рећи да су се они често бавили утицајним бирократским пословима који су им могли пружити велику моћ. Такво нешто им је поверавано јер је император, пре свега, рачунао на њихову оданост.⁶²⁾ А, иначе, какву другу алтернативу има ослобођеник него да буде одан своме ослободиоцу?

3. ЕЛИТА И РОПСТВО

Формално-правно гледано робови и ослобођеници су имали лошији статус од оних који су рођени као слободни (сенатори, витезови и плебејци), напомиње Вивер.⁶³⁾ Либертинима (који су добили право римског грађанства) је било „... ускраћено *ius honorum* ... Делимично им је фактички било ограничено и *ius suffragii*, тј. активно бирачко право, јер су уписивани у трибусе које чини слободна сиротиња (*proletarii*). У погледу приватних права било им је ограничено *ius conubium*, тј. склапање брака са највишим, сенатрским сталожом“.⁶⁴⁾ Уколико се, међутим, сагледа њихов стварни

58) G. 1. 76.

59) D. 1. 5. 19.

60) G. 1. 32c.

61) Вид. G. 1. 33. и G. 1. 34.

62) О томе више вид. *Оксфордска историја римског света*, нав.дело, стр. 193.

63) P. R. C. Weaver, „Social Mobility in the Early Roman Empire: The Evidence of the Imperial Freedmen and Slaves“, *Past & Present*, 37/1967, стр. 5.

64) Мила Јовановић, „Ослобођеници (*libertini*) у доба Октавијана Августа“, нав.дело, стр. 150.

друштвени положај, каже Вивер, видеће се да су многи ослобођењеници, па и робови уживали бољи положај од многих плебејаца и да су неки од либертина фактички били једнаки са еквестрима. Вивер има у виду робове и либертине који су припадали царској фамилији.⁶⁵⁾ Службе су им се кретале у распону од послуге, управничких (прокуратори), до оних са великим утицајем (*cubicularius* – надзорник царске спаваће собе).⁶⁶⁾

Поставља се питање природе схватања овог проблем од стране елите: Има ли ичег дубљег што је у самом систему идеја погодвало римској институцији додељивања римског права грађанства једном бившем робу? Можда је на то, некакв утицај, али свакако слабашан, могла имати римска стоичка традиција ослоњена на схватања о природном праву. Познато је да су стоичари посматрали људе као једнака бића. Међутим, они се институцијом ропства нису нарочито бавили. Могло би се рећи да су према овом проблему у суштини били равнодушни.⁶⁷⁾ Уколико, с друге стране, анализирамо садржај самих римских правних извора који сведоче о постојању ропства и ослобађању робова видећемо да у њима нема осуде ове појаве. Шта више, она је прихваћена као нешто што је код свих народа уобичајено.

Позивања на природно право је било међу правницима у Принципату. Оно је свој израз нашло и у Јустинијановој кодификацији, и у Институцијама и у Дигестама. Можда је то позивање на природно право, и на разум који лежи у његовој основи, неки одјек политичке потребе и тежње за стабилизацијом друштвених и политичких прилика. Било како било, једној таквој стабилизацији је,

65) P. R. C. Weaver, „Social Mobility in the Early Roman Empire: The Evidence of the Imperial Freedmen and Slaves“, нав.дело, стр. 5.

66) Исто, 6.

67) „... антички мислиоци су утрошили релативно мало енергије на разматрање ове институције, док апсолутно никакав покрет чији би циљ било ослобађање робова није постојао. Антички писци, филозофи пре свега, спорадично разматрају институцију ропства... Карактер античког разматрања ропства је упадљиво недраматичан: оно се углавном просто подразумева, понекад аргументује и брани, ретко критички анализира. Потрага за античким аболиционизмом или бар за једним јединим заговорником укидања ропства у антици није дала резултате“, Немања Вујчић, „Ропство као порок у беседама Диона из Прусе“, Истраживања 24/2013 doi:<http://dx.doi.org/10.19090/i.2013.24.41-19> стр. 43. „Ипак, сама институција ропства се нити напада нити одбацује. Покушаја њеног укидања или реформе једноставно нема“, Исто, стр. 44. У D. I. 1. 4. стоји: „Право народа је оно које употребљавају људски родови. Лако је разумети да га је дозвољено удаљити од природног (права) зато што је оно (право) свих живих бића, а ово треба да буде заједничко само људима у међусобним односима“, *Justinianova Digesta, прва knjiga*, превео Antun Malenica, нав.дело, стр. 67.

у сваком случају, могло служити контролисано даривање римског права грађанства највернијим ослобођеницима.

Гај каже како сви народи којима владају закони и обичаји, делом своје сопствено, делом право које је заједничко свим људима користе.⁶⁸⁾ Рекло би се као да Гај под термином *ius* подразумева и законе и обичаје. Он даље истиче да је *ius civile* оно право које је народ за себе установио, док је *ius gentium* оно право које је као верно природном разуму (*quod vero naturalis ratio*) установљено међу свим људима, међу свим народима. Народ тако римски користи делом своје сопствено, а делом право заједничко свим људима.⁶⁹⁾

Поред Гаја и Улпијан говори о природном праву и како се не примењује само на људе, него и на животиње.⁷⁰⁾ Док је право народа (*ius gentium*) оно које сви људи користе (*est quo gentes humanae utuntur*).⁷¹⁾ У Институцијама се каже да су по природом праву сви рођени као слободни и зато нема ни назнаке о некој манумисији (... *uptote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio*...). Али, затим, ропство се уводи по праву народа (*sed posteaquam iure gentium servitus invasit*). Иако се човек једним заједничким именом назива (*et cum une communi nomine appellaremur*), право народа познаје три врсте људи, слободне и њима супротне робове и трећу врсту либертине, који су некад били робови.⁷²⁾

Из цитираних параграфа је јасно да је оно што већина користи сматрано верним природном разуму. Зато и не чуди што се Јустинијан определио да из своје кодификације искључи оно што није имало већинску подршку међу ученим правницима: „... који рукописи нису били прихваћени од других стваралаца права, нити су примењивани, ни ми не сматрамо да њихова дела треба да добију нашу заштиту“.⁷³⁾

Много пре тога се таквим разлозима руководио Аристотел: „Заправо, здрав разум је сама срж Аристотеловог начина трагања. Отпочињући своје филозофске расправе здраворазумским раз-

68) G. 1. 1.

69) G. 1. 1.

70) D. 1. 1. 1. 3.

71) D. 1. 1. 1. 4.

72) I. 1. 5.

73) *Justinijanova Digesta, прва knjiga*, превео Antun Malenica, нав. дело, стр. 5.

мишљањем, Аристотел своје идеје чини уверљивијим ...⁷⁴⁾ „Аристотелове расправе обично почињу оним око чега се сви могу сложити. При том се не боји да то може звучати банално. «Влада мишљење да свака вештина и свако истраживање, а слично томе и свако дело и свака тежња», почиње његова Етика, «стреме неком добру...»⁷⁵⁾ „Аристотел полази од претпоставке да је «оно у шта сви верују истина. Ко уништи ту веру, тешко ће наћи неку уверљивију». Он, заправо, следи Хесиода (8. век пре н. е.), оца грчке дидактичке поезије, који је рекао да «није изгубљена нити једна реч коју користе многи народи»⁷⁶⁾

Види се како и Јустинијан налаже својој комисији да не узме у обзир оно што нико није прихватио нити користио. Право је негодан терен за манипулацију, јер оно настоји да дефинише чисте форме.

Дакле, природно право, право народа и разум су термини и појмови који треба да послуже као оса која води ка неупитности и стабилности.⁷⁷⁾ Када је реч о самој институцији ослобађања из ропства и истовременог додељивања римског грађанства, онда ту Рим није могао наћи неку снажну потпору у стоицизму и тадашњем схватању природног права. Много пре стоика, ни сам Аристотел није имао кохерентан и јасан поглед на ропство. Иако присталица ропства каже „да разлика између роба и слободног човека постоји само у закону, а не у природи». Он признаје да ропство на основу пуког освајачког права није правично⁷⁸⁾ „... он жели да оправда ропство као одраз јединства природе. «Јер у свим стварима ... указује се разлика између владајућег и подређеног елемента. Таква подвојеност ... она потиче из састава космоса»⁷⁹⁾

74) Danijel Dž. Borstin, *Svet traganja*, Geopoetika, Beograd 2003, стр. 65.

75) Исто.

76) Исто, стр. 66.

77) Слични разлози су много касније утицали на нека решења: “После безизгледних теолошких диспутација и спорова 16. века, европско људство је тражило једно неутрално подручје на којем би спор престао и где би се људи могли споразумевати, уједињавати и узајамно уверавати. Стога нису узимани у обзир спорни појмови и аргументације наслеђене хришћанске теологије и конструисан је „природни“ систем теологије, метафизике, морала и права. Тај духовно-повесни процес Дилтај је описао у излагању које је с правом чувено и у којем је пре свега подвукао велики значај стоичке традиције”, *Norma i odluka, Kral Šmit i njegovi kritičari*, превео Danilo N. Basta, izbor i predgovor Slobodan Samardžić, Filip Višnjić, Beograd, 2001, стр. 63.

78) Danijel Dž. Borstin, *Svet traganja*, нав. дело, стр. 66.

79) Исто.

Та појава да дојучерашњи роб постаје равноправни римски грађанин има смисла само ако се има у виду да су поред таквих ослобођеника постојали и они са нижим статусом. На самим почецима историје града Рима, каже састављач Институција, постојала је једна једина слобода која се могла добити (*una atque simplex libertas competebat*), она коју је имао манумисор.⁸⁰⁾ Касније је међу њима извршено раслојавање на три дела: римски грађани, онда они нижег статуса, Латини по закону Јунија Норбана (*ex lege Iunia Norbana*) и они најнижег положаја који се по закону Елија Сенција убрајају у дедитиције.⁸¹⁾ Ово стратификовање категорије бивших робова је очигледно требало да мотивише на послушност према господарима. Роб је човек, а човек се не буну док год постоји нада у срећну промену положаја. Поред тога, требало је да се нада да ће његова већа послушност водити бољем статусу. На самом дну је требало да постоје они који никада неће моћи да промене статус (дедитицији). Овим раслојавањем је емитована снажна порука и свим политичким заједницама које би се нашле у римској зони утицаја. Требало је да се зна да постоје преступи који никада неће бити опроштени. Највиша оцена нема смисла ако нема и мањих оцена.

4. ОД ПАТРОНА СЕ НЕ МОЖЕ ПОБЕЋИ

Колико је био чврст однос патрона и либертина сведочи Гај након излагања о робовима који приликом ослобођења нису добијали статус римског грађанина, већ статус тзв. Латина Јунијана (*Latinos Iunianos*).⁸²⁾ Бивало је да ослобођеници, који, мада су римски грађани, умиру као Латини. Они су од императора добили право Квирита супротно вољи и без знања њиховог патрона. Током живота су слободни, једино умиру по праву Латина и њихова деца јесу правом призната, али не могу да буду њихови наследници. Уколико начине тестамент морају патрона да именују за наследника.⁸³⁾ Из овога је јасно да принцепс остаје врховни арбитар и у породичним односима својих поданика, али само за њихова живота. Његова „божанска“ власт у овом случају нема примену *mortis causa*. Једино је у том случају интегритет римске породице, у односу на

80) I. 1. 5. 3.

81) I. 1. 5. 3.

82) Вид. G. 3. 55. и G. 3. 56.

83) G. 3. 72.

принцепса, потпуно очуван. Поверење императора је најбитније, али је још увек од значаја и најосетљивија врста поверења, повећење једне римске породице.

У Дигетсама су у оквиру заједничког поглавља побројане дужности које постоје и према родитељима и према патронима (*De obsequiis parentibus et patronis praestandis*).⁸⁴⁾ Против родитеља и патрона нема тужбе за превару (*actio de dolo*), ни за инјурију. Поштовање према њима то не дозвољава.⁸⁵⁾ Против њих се не може употребити ни интердикт за употребу силе.⁸⁶⁾ То значи да је патрон некажњено могао бити прилично бахат према своме ослобођенику. Могао га је преварити, физички повредити и увредити (пошто није одговарао за инјурију) и могао га је силом лишити државине. Ако је тако било у класичном праву,⁸⁷⁾ онда раније није могло бити ништа повољније по ослобођеника. Ту се види како је наведена одредба Закона дванаест таблица⁸⁸⁾ у којој се проклиње патрон који превари клијента, што се права тиче, била неприменљива. С друге стране, чак и онога који је за своје ослобођење платио своме господару, синови и наследници патрона могу оптужити за незахвалност (*an eum filius et heres manumissoris ut ingratum accusare possit*).⁸⁹⁾ Ослобођеник је могао тужити патрона али само уз посебну дозволу надлежног органа, претора, исто као и дете своје родитеље.⁹⁰⁾ Како су претори поступали у тим случајевима може се претпоставити с обзиром да су као и ослободилац били слободно рођени (*ingenui*) и да су вероватно и они имали своје ослобођенике, па зато и разлога за солидарност са патроном. Колико се водило рачуна о патроновом угледу лепо илуструје следећи пример. Институције у титулусу „О осумњиченим туторима и старатељима“ говоре о кривичном делу које је предвидео још Закон дванаест таблица.⁹¹⁾ За уклањање тако сумњивих тутора је био надлежан претор, а у провинцијама управник, или проконзул.⁹²⁾ И патрон може бити оптужен, али му

84) D. 37. 15.

85) D. 37. 15. 2. pr.

86) D. 37. 15. 2. 1.

87) Треба напоменути да наведени извор (вид. фн. 85. и 86) цитира параграфе класичног правника Јулијана.

88) Вид. фн. 12.

89) D. 37. 15. 3.

90) D. 2. 4. 4. 1.

91) I. 1. 26.

92) I. 1. 26. 1.

углед мора бити поштеђен иако је као тунор уклоњен.⁹³⁾ Очигледно је да је ово старање за углед патрона било обавеза одговарајућих органа власти римске политичке заједнице. Ако би се десило да је ослобођеник позвао на суд патрона (тужио га), онда (како нас то Гај извештава приликом навођења формуле која је *in factum concepta*), пошто је то супротно преторовом едикту треба да плати десет хиљада сестерција (*sestertium X milia condemnante*).⁹⁴⁾ Патрон је, с друге стране, могао употребити и одговарајући интердикт како би ослобођеник извршио рад који му дугује.⁹⁵⁾

Када су у питању односи обележени дужним поштовањем онда се уопште не може тужити без дозволе претора, како то каже Модестин.⁹⁶⁾ Против родитеља, патрона, патронике, или њихове деце не може се дати *in factum actione*.⁹⁷⁾ Против њих није могуће подићи ни неку од тужби из групе *actiones famosae*.⁹⁸⁾ Нити могу бити тужени за кварење роба (*servi corrupti*).⁹⁹⁾ Јасно се каже да ослобођено дете дугује поштовање према родитељима, а не и некакву нарочиту обавезу да ради за њих и да оно није у истом положају као ослобођеник према патрону.¹⁰⁰⁾ Када су у питању те обавезе ослобођеника према патрону, онда треба поменути да се не сматра да је ослобођеница незахвална ако има корист која је противна вољи патрона.¹⁰¹⁾ Ако се има у виду само овај последњи параграф (изолован од осталих) стиче се утисак да патрони нису могли спречити своје ослобођенике да обављају делатности које су им биле у интересу. Међутим, не види се начин како би се то, у овом случају, ослобођеница, или ослобођеник могли заштити од самовоље свога патрона. Нарочито ако се узму у обзир побројане забране подизања наведених тужби против патрона. Зато се може закључити да поменута норма представља само пуку декларацију.

Римски правни извори су проблем ограничења трговине разматрали углавном у контексту односа између патрона и ослобођени-

93) I. 1. 26. 2.

94) G. 4. 46.

95) G. 4. 162.

96) D. 2. 4. 13. *Modestius libro decimo pandectarum: Generaliter eas personas, quibus reverentia praesatanda est, sine iussu praetoris in ius vocare non possumus.*

97) D. 37. 15. 5. pr.

98) D. 37. 15. 1. То су тужбе које доводе до инфамије.

99) D. 37. 15. 6.

100) D. 37. 15. 10.

101) D. 37. 15. 11.

ка, истиче Вак.¹⁰²⁾ Он сматра да је, модерним речником, конфликт пословних интереса који је могао настати након ослобођења роба у римском праву онемогућен захваљујући установи патроната која је доживотна.¹⁰³⁾ Пошто је рад ослобођеника представљао важан економски чинилац није случајно да је већина извора који ограничавају трговину имала у виду патронат.¹⁰⁴⁾ Обавеза ослобођеника да буде веран своме патрону, закључује Вак, за собом повлачи три последице: прво, ослобођеник не може занемарити своју дужност за пружањем одређених услуга. Друго, приликом такмичења са својим патроном не могу се служити незаконитим активностима. Треће, не могу намерно обављати посао који је посебно штетан уколико се имају у виду интереси њиховог патрона.¹⁰⁵⁾

Овом приликом се не сме заборавити да је ослобођеникова обавеза на верност патрону била прилично широко постављења и тако је омогућавала да се неограничен број понашања под њу подведе. Поред тога, патрон је увек могао рачунати на солидарност власти, сем у случајевима свога екстремног поступања.¹⁰⁶⁾

Ако се присетимо правних норми о робовима видећемо да је власницима начелно било забрањено да без основа бесне над својим робовима (*sine causa in servos suos saevire*). То предвиђа конституција императора Антонина, каже Гај. Тако онај ко без основа убије свога роба, нема ништа мању одговорност од онога ко убије туђег роба. Сувише строг господар (*maior quoque asperitas dominorum*) је присиљаван да прода роба. Гај објашњава да је разлог за такво решење исти онај који расипницима забрањује управљање својом имовином (*qua ratione et prodigis interdicitur bonorum suorum administratio*).¹⁰⁷⁾ Вероватно ни патрон према свом ослобођенику није могао бити сувише строг. Може се претпоставити и да начелно без основа није могао спречити свога ослобођеника да се бави одређеном делатношћу.¹⁰⁸⁾ Питање остаје коликог је то ефекта имало у сваком конкретном случају.

102) Andreas Wacke, „Freedom of Contract and Restraint of Trade Clauses in Roman and Modern Law“, нав.дело, стр. 8.

103) Исто, стр. 8-9.

104) Исто. 9

105) Исто, стр. 12.

106) Вид. D. 2. 4. 10. 12.

107) G. 1. 53.

108) Бергер напомиње како не постоји правна дефиниција термина *obsequium* (њиме се означава понашање које је ослобођеник дужан своме патрону), али су за његово одређење били надлежни обичаји, Adolf Berger, Encyclopedic Dictionary of Roman Law, нав.дело, стр. 605.

Вак закључује да је патрон само индиректно могао да спречи конкуренцију свога ослобођеника. Неким споразумом да ослобођеник ради за њега и са њим.¹⁰⁹⁾ Ту нема ничега што би било налик модерном институту забране конкуренције.¹¹⁰⁾

Углавном, важио је принцип да ослобођеник патрону није могао упропастити добар глас (*liberto patroni famam lacessere non facere conceditur*). Допуштени изузетак од тога је у случају када га је ослобођеник, у складу са брачним правом, оптуживао за прељубу, или за неку тешку инјурију (*sed si iure mariti velit adulterii accusare, permitendum est, quomodo si atrocem iniuriam passus eset*). Уколико је патрон ухваћен у акту прељубе (*in adulterio uxoris deprehenderit, deliberandum est, an impune possit occidere*) поставља се питање да ли је могуће да буде некажњено убијен. Одговор је да то ипак није могуће.¹¹¹⁾ У сваком случају, претор неће дати тужбу против патрона ако је увредљива (*actio famosa*) за патрона или његове родитеље.¹¹²⁾ Улпијан наводи да је по Педију претор дозвољавао такву тужбу и у случајевима који доводе до инфамије (*ex causa famosa*), али само када је у питању најтежа инјурија, као када је уследило снажно бичевање.¹¹³⁾ Бергер каже како је прељуба, као кривично дело које је могла починити једино удата жена, уведено Августовим *lex Iulia de adulteriis*. Раније обичајно право је, подсећа Бергер, дозвољавало непосредну освету превареног мужа. Августов закон је дозвољавао оцу прељубнице да убије и њу и прељубника ако их затекне у својој или кући мужа. Мужевљево право је ограничено. Он је могао само да се разведе.¹¹⁴⁾ Међутим, у Дигестама се наводи да Мацер каже да онај ко је ожењен може убити прељубника (*marito quoque adulterum uxoris suae occidere permittitur*), али не сваког, као што то може отац (*sed non quemlibet, ut patri*), већ само онога кога је затекао у својој кући (*ut liceat viro deprehensum domi suae*).¹¹⁵⁾

109) Andreas Wacke, „Freedom of Contract and Restraint of Trade Clauses in Roman and Modern Law“, нав.дело, стр. 16.

110) Исто, стр. 17.

111) D. 48. 5. 39 (38) 9. Мора се признати да је тешко замислити да би ослобођенику такво нешто уопште било могуће.

112) D. 2. 4. 10. 12.

113) D. 2. 4. 10. 12. ... *si eum gravissima iniuria ad fecit, flagellis forte cecidit*. Ко поступа супротно правилима о позивању на суд платиће педесет ауреа, каже Улпијан, D. 2. 4. 24. По свој прилици ово се односило и на ослобођенике и на патроне.

114) Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, нав.дело, 352.

115) D. 48. 5. 25 (24) пр. *Macer libro primo publicorum*

Као што се из наведених извора може видети није било неких посебно изражених правних, а, што је још битније, ни било каквих других друштвених препрека да патрон ограничи привредну делатност либертина. Не сме се заборавити да циљ правне конструкције патроната није алтруизам, него да пре свега патрон буде тај који ће увећати своје интересе. Патрон је чак био онемогућен да ослобођеника начини потпуно слободним. Статус ослобођеника је трајан, није га било могуће потпуно побољшати (да буде раван слободно рођеном). Али, је очигледно било потребно и не погоршавати га да би овај институт имао смисла. О томе у следећем поглављу.

5. ТРАЈНОСТ И ТЕЖИНА ОДНОСА ПАТРОНА И ОСЛОБОЂЕНИКА

Било је предвиђено и да се слобода не може дати привремено.¹¹⁶⁾ Свако додавање времена приликом ослобођења је узалудно.¹¹⁷⁾ Слобода ослобођеника, ипак није била потпуна слобода, нити је то могла постати. Онога, ко је признао да је ослобођеник, путем адопције патрон не може учинити слободно рођеним.¹¹⁸⁾ Јасно је да ослобођеник до краја свога живота остаје у том статусу, а ни патрон се не може ослободити своје надређене улоге. Исто тако је јасно да је и власт била заинтересована за трајност тога односа.

Ослобођеник је правом био везан на захвалност патрону и због тога је морао трпети многе његове прохтеве.¹¹⁹⁾ Незахвалност ослобођеника не сме остати некажњена, наводи Улпијан у деветој књизи о служби проконзула.¹²⁰⁾ Ако није био довољно услужан патрону, патроници, њиховој деци биће кажњен и биће му строго запређено за убудуће. Уколико је починио контумелију, или конвицијум биће послат у привремено изгнанство. Ако је дигао руку биће послат у рудник. Исто ће бити и ако гради неку сплетку, или потказивање, или нешто против покуша.¹²¹⁾ Познато је да санкција

116) D. 40. 4. 33: *Libertas ad tempus dari non potest.*

117) D. 40. 4. 34: *... temporis adiecto supervacua est.*

118) D. 1. 5. 27.

119) То је потпуно јасно из поглавља D. 37. 14 *De iure patronatus* (О правном режиму патроната).

120) D. 37. 14. 1.

121) D. 37. 14. 1.

на рад у руднику (*in metallum dandus erit*) подразумева да је кажњеник претворен у роба.¹²²⁾

Када год желиш да омогућиш самовлашће само учини правила довољно широким. Пол Вејн, приликом разматрања проблема гладијаторских представа и различитог односа пагана и хришћана према њима, каже: „Наравно, у читавој заједници, поглед на крв која тече, случајно или услед неке криминалне радње, у сваком изазива страх ... Али, тај страх је блажи када је жртва неко са маргине друштва: непријатељ или осуђеник. Када је страх ублажен, «примарни» ужитак може да узме маха, «примарна» равнодушност такође ...“.¹²³⁾ Вероватно је и заједница римских грађана који су слободно рођени (*ingenui*), у суштини, била „примарно равнодушна“ према односу који је један патрон показивао према свом дојучерашњем робу. Ипак је реч о личности која у друштвеној стратификацији не заузима неко најсјајније место. Што се образованијег вишег сталежа тиче, он је на суровост гледао на следећи начин: „Хеленске мудрости биле су елитистички еудемонизми који су се обраћали искључиво ученим људима и који су их подучавали да буду срећни, посматрајући свет са висине и да на људске слабости гледају са мудрачком равнодушношћу. ... нису показивале тежњу да образују све људе нити да мењају друштво... Та доктрина самодовољности имала је мало присталица, није тежила да једног дана око себе окупи читаво човечанство... Свет какав постоји био је предмет жаљења и сарказма а не реформаторске акције“.¹²⁴⁾

Имајући све наведено у виду, може се рећи да параграф у коме се каже како ослобођеницима пословање патрони не могу бранити,¹²⁵⁾ звучи само као нека лепа препорука.

Ослобођеника за кога је утврђено да је потајно потпомагао дунцијанта против патрона, патрон је претварао у роба.¹²⁶⁾

С друге стране, патрон који свога ослобођеника не штити, губи право патрона.¹²⁷⁾ Ако патрон не штити свога ослобођеника, закон Елија Сенција предвиђа да ће изгубити сва права према његовој

122) О томе више вид. Adolf Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, нав.дело, стр. 581.

123) Пол Вејн, *Грчко-римско царство*, Светови, Нови Сад, 2006, стр. 500-501.

124) Исто, стр. 510.

125) D. 37. 14. 2.

126) D. 37. 14. 5. пр.

127) D. 37. 14. 5. 1.

имовини.¹²⁸⁾ Модестин, такође, наводи да ће у том случају изгубити било какво право према заоставштини ослобођеника.¹²⁹⁾ С друге стране, Улпијан каже да је ослобођеник имао подједнаке дужности не само према патрону, већ и према његовој деци.¹³⁰⁾

Када је у питању рад који дугује патрону било је предвиђено да либертин треба да има своју храну и одећу приликом обављања дугованог рада, а ако тога нема, онда је патрон дужан да му обезбеди храну.¹³¹⁾ Када је у питању одређени посао, онда треба одредити и рок који је довољан за зараду.¹³²⁾ Не може се ослобођенику натоварити рад од кога не може да се издржава.¹³³⁾ Не може се захтевати од ослобођеника да обавља рад а да нема довољно времена да се брине о исхрани и довољно времена да се стара о свом телу.¹³⁴⁾ Патрону се дугује рад који одговара старости, здравственом стању и достојанству извршиоца и том приликом свакој особи се дугује одговарајућа пажња.¹³⁵⁾ У сваком случају, ова правила јасно указују на суштину улоге ослобођеника. Они су дужни да се одазову на позив свога патрона и да раде за њега, а ограничење те обавезе представља само њихов психо-физички интегритет. Ослобођеник који је разрешен обавезе да ради, нема ништа мању дужност на поштовање. И он је морао да за време стварне оскудице помаже свог патрона.¹³⁶⁾

Колико је веза између ослобођеника, патрона и породице патрона била снажна и лична јасно говори то што је и ослобођеник који се налазио код непријатеља у заробљеништву могао бити предмет додељивања од стране патрона.¹³⁷⁾

У титулусу о раду ослобођеника¹³⁸⁾ се каже да се под радом (*operare*) подразумевају дневне дужности.¹³⁹⁾ Улпијан каже да је циљ преторовог едикта којим су дефинисане ове дужности био да суз-

128) D. 38. 2. 33.

129) D. 25. 3. 6. пр. Патрон није могао избећи своју обавезу. вид. D. 23. 5. 18.

130) D. 25. 3. 5. 20.

131) D. 38. 1. 18.

132) D. 38. 1. 19.

133) D. 38. 1. 33.

134) D. 38. 1. 50. 1.

135) D. 38. 1. 16. 1.

136) D. 38. 1. 41.

137) D. 38. 4. 1. 2.

138) D. 38. 1.

139) D. 38. 1. 1.

бије неоправдано наметање дужности ослобођеницима, које доводи до њиховог преоптерећивања.¹⁴⁰⁾ Чим је претор морао да интервенише у том смеру како би сачувао функцију установе ослобођеника, може се закључити да је немилосрдна пракса била прилично раширена. Овим едиктом је претор предвидео судски поступак за дуговани рад ослобођеника.¹⁴¹⁾ Све наведено говори и да верност није био једини квалитет који је погодовао нечијем ослобађању, већ и марљивост и вештине у обављању битних послова.¹⁴²⁾

Положај ослобођеника се може потпуније сагледати из Гајевог излагања о судбини добара либертина. „Раније беше допуштено ослобођенику да некажњено не помене свог патрона у тестаменту. Јер се по Закону XII таблица патрон позива на наслеђе ослобођеника само ако је овај умро без тестаента и није оставио ни једног сопственог наследника...“¹⁴³⁾ Ово је касније промењено. Само су рођена деца ослобођеника могла спречити патрона да наследи његову имовину.¹⁴⁴⁾ Међутим, патрона од наслеђа може потпуно одбити само то ако је либертин за собом оставио најмање троје деце.¹⁴⁵⁾

6. СЛОБОДА САМО ПОКОРНОМ ЧОВЕКУ

Римска империја је прво довлачила огромну масу робова, а затим су неки од њих (марљиви, вешти и највернији или патер фамилијасу или императору) и формално ослобађани из ропства и постајали римски грађани. Римљане су ослобођеници занимали само као добри и стручни радници, или доказани војници, а никако као неко ко треба да се активно бави политиком. Проблему асимилације се приступало из перспективе империји познатих појмова. Делом је решаван тамо где он по природи ствари и почиње, у породици и управо тај део има специфичну тежину. Зато је посебна пажња посвећена управо даривању римског грађанства од

140) D. 38. 1. 2. пр.

141) D. 38. 1. 2. 1.

142) То на убедљив начин приказује параграф о ослобођенику лекару, D. 38. 1. 26. Ту се види да је патрон који се бави истом делатношћу могао да захтева од ослобођеника да не обавља самосталну праксу већ да настави да му помаже.

143) Гај, *Institucije*, превео Obrad Stanojević, Nolit, Београд, 1982, стр. 179-181. Латински текст Гајевих праграфа коришћен према редакцији која се налази у наведеној књизи.

144) G. 3. 41.

145) G. 3. 42. Јовановић сматра да је Август својим законодавним интервенцијама настојао да и код либертина, са статусом римских грађана, подстиче рађање, вид. Мила Јовановић, „Ослобођеници (*libertini*) у доба Октавијана Августа“, нав.дело, стр. 154-155.

стране једног приватног лица, власника роба. Од традиционалне породице је Рим почињао и враћао јој се не само у овом случају, него и када је реч о установљењу нове императорске политичке и правне власти. Та породична традиција је остала неизбежна пупчана веза сваког појединца и римске политичке заједнице, са друге стране. Та врста везе свакако није безлична као што је то модерни концепт грађанства. Ма колико то чудно звучало, али ослобођени роб је претрпео, условно речено, неку врсту асимилације преко породичног огњишта свога патрона. Ако је добар породици, добар је и друштву. Са тако изведеним закључком се сасвим лепо уклапа запажање Пола Вејна које он износи приликом анализе природе празника и представа у античком Риму: „...антички град био је конкретан колектив, који је спајао појединце од крви и меса, љубитеље задовољства, а не само апстрактне грађане, који могу бити замењени и који имају само обавезе“.¹⁴⁶⁾

Никакви алтруистички разлози нису утицали да се бившем робу додељује римско право грађанства. То је чињено зарад патронских интереса. При том се не ради само о имовинској користи патрона. Која је сврха Августових интервенција у ову материју? Па, изгледа да је то потреба да се само мало усмери пракса ослобађања и предупредне неки олаки поступци власника робова. Августове интервенције нису такве природе да отежавају ослобођења и стицања римског грађанства. Он их је чак подстицао, понекад и против воље патрона. Како је расла улога императора тако је он настојао да пређе чак и породичне прагове и да наткрили и овлашћења њихових патер фамилијаса. Радио је са туђим робовима нешто слично ономе за шта је Цицерон оптуживао Клодија да су његове намере.

ЛИТЕРАТУРА

- Вејн Пол, *Грчко-римско царство*, Светови, Нови Сад, 2006.
- Вујовић Огњен, „Император као отац политичке заједнице, контролом паганских ритуала и њиховим наметањем против хришћанства“, *Црквене студије*, Центар за црквене студије Ниш, 14/2017.
- Вујичић Немања, „Ропство као порок у беседама Диона из Пруссе“, *Истраживања* 24/2013 doi:http://dx.doi.org/10.19090/i.2013.24.41-19.
- Јовановић Мила, „Ослобођеници (*libertini*) у доба Октавијана Августа“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, XLVI/2005.

146) Пол Вејн, *Грчко-римско царство*, нав.дело, стр. 518.

- Кнежевић Милош, *Неизвесни прелазак – демократија и транзиција*, Институт за политичке студије, Београд 2012.
- Машкин Н. А., *Историја старог Рима*, седмо издање, Научна књига, Београд, 1991.
- *Оксфордска историја римског света*, Слио, Београд, 1999.
- Цицерон, *Беседа за Милона*, приредио и превео Војин Недељковић, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци - Нови Сад, 1998.
- Berger Adolf, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Transactions of the American Philosophical Society, New Series*, Vol. 43, No. 2 (1953).
- Borstin Danijel Dž., *Svet traganja*, Geopoetika, Beograd 2003.
- Bujuklić Žika, *Forum Romanum, rimska država, pravo, religija i mitovi*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Centar za izdavaštvo i informisanje, Beograd, 2012.
- *Corpus Iuris Civilis*, volumen primum, *Institutiones*, recognovit Paulus Krueger, *Digesta*, recognovit Theodorus Mommsen, Berolini, Weidmannos, 1889, доступно и на следећој интернет адреси: <https://archive.org/stream/corpusjuriscivil01krueuoft#page/n5/mode/2up>.
- Gaj, *Institucije*, превео Obrad Stanojević, Nolit, Beograd, 1982.
- Judith Evans Grubbs, „Between Slavery and Freedom: Disputes over Status and the Codex Justinianus“, *Roman Legal Tradition*, 9/2013.
- *Justinijanova Digesta, prva knjiga*, превео Antun Malenica, Službeni glasnik, Beograd, 2003.
- Koops Egbert, “Second-Rate Citizens: Junian Latins and the *Constitutio Antoniniana*”, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 19/2012.
- Marko Tulije Ciceron, *Besede*, uvod, превод и beleške mr Boris Pendelj, Mono & Manana, Beograd, 2004.
- *Norma i odluka, Kral Šmit i njegovi kritičari*, превео Danilo N. Basta, izbor i предговор Slobodan Samardžić, Filip Višnjić, Beograd, 2001.
- *Srpsko latinski i latinsko srpski rečnik*, приређивач Alba Avis, JRJ, Zemun, 2001.
- Wacke Andreas, „Freedom of Contract and Restraint of Trade Clauses in Roman and Modern Law“, *Law and History Review*, Vol. 11, No. 1 (Spring, 1993).
- Weaver P. R. C., „Social Mobility in the Early Roman Empire: The Evidence of the Imperial Freedmen and Slaves“, *Past & Present*, 37/1967.

Ognjen Vujovic

ASSIMILATION AND THE CITIZENSHIP

Extension and expansion of family and of the roman commonwealth as the two inseparable and complementary processes

Resume

The subject of this paper is the legal framework of ancient Rome concerning the liberation of slaves and, in particular, the conferment of Roman citizenship (*civitas*) to those persons. It's about the liberation of slaves by private person, it's owner. It seems that it is useful to see how the problem of assimilation of these people (slaves as foreign workers) approached by one so distant empire. It's recipe has been successfully applied and modified for centuries. It can be concluded that the freedmen interested Romans only as a diligent and skilled workers and good soldiers for emperor, and not as one who should be actively involved in politics. Concerning the problem of assimilation, it is partly solved where it actually begins in the Roman family and through the Roman family. Therefore it has a specific gravity. Such a slave has first had to prove himself to the head of the family and due to be accepted as a free Roman citizen. Thus, this institution was not created by any altruistic reasons for the former slave to become a citizen. But, it was for the sake of the interests of patrons and of the Roman commonwealth.

These conclusions are reached through an analysis of sources with the help of historical, legal, linguistic and sociological methods.

Key words: *libertini*, roman citizenship, assimilation, roman family, *lex Aelia Sentia*.